

4. Сиякевич І.М. *Інструменти екополітики: теорія і практика*. – Львів: ЗУЦК, 2003. – 183 с.
5. Данилишин Б.М. *Природно-техногенні катастрофи: проблеми економічного аналізу та управління*. – К.: НІЧЛАВА, 2001. – 260 с.
6. *Проблеми управління інноваційним підприємництвом екологічного спрямування: Монографія / За заг. ред. О.В. Прокопенко*. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2007. – 512 с.
7. *Постанова Верховної Ради України “Про основні напрями державної політики України в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки” №320/97-ВР від 5 червня 1997 р.* // *Відомості Верховної Ради України*. – 1997. – № 29. – С. 194.
8. *Проект Закону України “Про Концепцію переходу України до сталого розвитку” №3234 від 25.04.2000* / http://oracle.rada.gov.ua/zweb/webproc4_1?id=&pf3511=5962.
9. *Проект Закону України “Про Концепцію переходу України до сталого розвитку” №3234-1 від 19.12.2001* / http://oracle.rada.gov.ua/zweb/webproc4_2?id=&pf3516=3234-1.
10. *Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 року № 880-р.* // <http://zakon1.rada.gov.ua>
11. *Кравців В.С. Регіональна екологічна політика в Україні (теорія формування, методи реалізації)*. – Львів: ІРД НАН України, 2007. – 336 с.
12. *Тихомиров Н.П., Потравный И.М., Тихомирова Т.М. Методы анализа и управления эколого-экономическими рисками: Учебное пособие*. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 350 с.
13. *Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: Підручник / За заг. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника та к.е.н., проф. М.К. Шапочки*. – Суми: Університетська книга, 2005. – 759 с.

УДК 504.062.2

В.М. КОЛМАКОВА

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

РОЗВИТОК ПОЗАБЮДЖЕТНИХ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Реалізація ефективної екологічної політики потребує залучення значних обсягів фінансових ресурсів і створення адекватного сучасним умовам фінансово-економічного механізму державного регулювання у сфері охорони довкілля з подальшим відпрацюванням його на всьому економічному просторі України. Тому оптимізація фінансування природоохоронних заходів залишається однією із найактуальніших проблем сьогодення. Запровадження нових форм фінансування і фінансових інструментів у сферу охорони навколишнього природного середовища слід розглядати не лише як пріоритетний чинник зменшення його забруднення та попередження екологічних криз, але і як найважливіший фактор сталого розвитку.

Проте, незважаючи на декларування інновативно-інвестиційної стратегії економічного розвитку України, інвестиції у сферу охорони довкілля поки що

не стали визначальним чинником економічного зростання. Так, наприклад, якщо за період 2000–2006 рр. загальні обсяги інвестицій на охорону навколишнього середовища збільшилися з 606 до 2194 млн. грн., або у 3,6 раза, то їх частка у валовому внутрішньому продукті країни залишається майже без змін: 2000 р. – 0,36%, 2006 р. – 0,41% [1, с. 523]. На думку спеціалістів, з метою забезпечення сталого розвитку необхідно у законодавчому порядку встановлювати фіксовану частку ВВП, яку суспільство має виділяти для вирішення екологічних проблем, а саме щонайменше 3% від ВВП, а в промислово розвинених країнах цей показник становить 6–8% ВВП [2, с. 520].

Аналіз і розвиток загальних теоретичних положень обґрунтування природоохоронних витрат знайшли відображення в роботах вітчизняних науковців Амоші О.І., Андрєєвої Н.М., Балацького О.Г., Веклич О.О., Галушкіної Т.П., Данилишина Б.М., Кашенко О.Л., Ковалю Я.В., Мельника Л.Г., Міщенко В.С., Сахаєва В.Г., Трегобчука В.М., Харічкова С.К., Хвесика М.А. та зарубіжних учених Гірусова Е.Г., Голуба О.О., Бобильова С.Н., Лемешева М.Я., Лойтера М.Н., Потравного І.М., Рюміної О.В., Федоренка Н.П., Хачатурова Т.С. та ін. Їх напрацювання є підґрунтям для подальших досліджень широкого спектру механізмів фінансування у сфері еколого-економічного розвитку.

Разом з тим слід зазначити, що у вітчизняній науковій літературі недостатньо уваги приділяється пошуку нових форм і механізмів залучення позабюджетних коштів на реалізацію інноваційних проектів у сфері охорони довкілля. В Україні, економіка якої великою мірою залежить від природно-сировинних ресурсів (витрати природних ресурсів на одиницю ВВП майже на порядок вищі аналогічних світових показників), питання розвитку конкурентоспроможних технологій стоїть особливо гостро. Саме на вивчення цієї проблеми спрямоване наше дослідження, зважаючи на те, що напружена екологічна ситуація в Україні вимагає її вирішення в умовах значного обмеження інвестиційних ресурсів та політичної нестабільності.

Аналіз статистичної звітності за 2006 р. показує, що на охорону навколишнього середовища було спрямовано 8,3 млрд. грн., із яких 73% (6,1 млрд. грн.) – це поточні витрати, пов'язані з експлуатацією та обслуговуванням засобів природоохоронного призначення й оплатою природоохоронних послуг, 22% (1,8 млрд. грн.) – інвестиції в основний капітал, спрямовані на будівництво і реконструкцію природоохоронних об'єктів, придбання обладнання для реалізації заходів екологічного спрямування і 5% (0,4 млрд. грн.) – витрати на капітальний ремонт природоохоронного обладнання. При цьому за рахунок коштів Державного бюджету освоєно лише 7,6% капітальних інвестицій і здійснено 1,5% поточних витрат, а основним джерелом фінансування витрат на охорону довкілля, як і в попередні роки, залишаються власні кошти підприємств: 71,8 і 97,5% відповідно [3, с. 211].

Як свідчать дослідження співвідношення капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища і загального обсягу капітальних інвестицій (табл. 1), за період 2000–2006 рр. на фоні стабільного зростання капітальних інвестицій в економіку (у 5,3 раза), витрат на охорону

навколишнього природного середовища (у 2,6), зокрема, капітальних інвестицій (у 3,6 раза, частка капітальних інвестицій на охорону довкілля в загальному обсязі капітальних інвестицій (за винятком 2003 і 2004 рр.) має тенденцію до скорочення – з 2,6 до 1,6 %.

Таблиця 1

Співвідношення капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища і загального обсягу капітальних інвестицій по роках, млн. грн.*

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Капітальні інвестиції, всього	23629	32573	37178	51011	75714	93096	125254
Витрати на охорону навколишнього природного середовища, всього	3224	3676	3827	4509	5988	7089	8311
У тому числі: капітальні інвестиції	606	772	760	1147	1836	1776	2194
їх частка в капітальних інвестиціях загалом	2,6	2,4	2,0	2,2	2,4	1,9	1,6

*Джерело: [1, с. 196, с. 523]

У 2006 р. у Дніпропетровській, Донецькій і Луганській областях витрачено близько 50% коштів із загальної в країні суми капітальних інвестицій природоохоронного призначення і 57% – поточних витрат, що свідчить про значну регіональну асиметрію інвестиційної політики. Основну частину капітальних інвестицій і природоохоронних витрат здійснили недержавні підприємства (5873,1 млн. грн., або 71%), місцеві органи виконавчої влади (995,1 млн. грн., 12%), підприємства Мінпаливенерго (451,1 млн. грн., 5%), підприємства Мінтрансу (169 млн. грн., 2%), Мінпромполітики (151,6 млн. грн., 2%), Державної служби автомобільних доріг України (121,5 млн. грн., 1%) [3, с. 211].

Протягом 2006 р. підприємствам, організаціям, установам країни за забруднення навколишнього природного середовища і порушення природоохоронного законодавства пред'явлено екологічних платежів на загальну суму 871,4 млн. грн., фактично сплачено – 738 млн. грн., або 85% від пред'явленої суми, що на 12 процентних пунктів менше порівняно з 2005 р. Серед регіонів країни найнижча частка сплати пред'явлених зборів за забруднення довкілля у м. Київ (62%), а також Івано-Франківській, Закарпатській і Луганській (по 75–76%) областях, найвища – у Вінницькій, Черкаській, Львівській областях та м. Севастополь (95–97%). У сумарному обсязі зборів за забруднення навколишнього природного середовища в країні понад дві третини становлять кошти, які надійшли від підприємств Дніпропетровської (210,1 млн. грн.), Донецької (189,7), Запорізької (54,7) і Луганської (53,1 млн. грн.) областей [3, с. 212]. Таким чином, на фоні низької фінансової дисципліни сплати зборів за забруднення спостерігається регіональна асиметрія у надходженні фінансових потоків.

На відміну від практики попередніх років, коли переважна частка інвестицій традиційно спрямовувалася на охорону і раціональне використання водних ресурсів, у 2006 р. переважали інвестиції на охорону атмосферного повітря і вирішення проблем зміни клімату – 37,7%, охорону і раціональне використання водних ресурсів – 30,5%, поводження з відходами – 16,9, на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод – 11,6% (табл. 2).

Таблиця 2

Структура капітальних інвестицій на охорону довкілля за напрямками по роках, відсотків*

Показники за напрямками	1996	2000	2006
Охорона атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	22,2	17,0	37,7
Охорона і раціональне використання водних ресурсів	50,9	52,3	30,5
Поводження з відходами	14,8	2,8	16,9
Захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	11,3	26,6	11,6
Зниження шумового і вібраційного впливу	-	-	1,8
Збереження біорізноманіття і середовища існування	0,3	0,5	0,3
Радіаційна безпека	-	-	0,2
Науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	-	-	0,1
Інші напрями	0,5	0,8	0,9
Всього	100,0	100,0	100,0

*Джерело: [1, с.523]

Аналіз статистичних даних свідчить, що основним джерелом фінансування інвестицій в основний капітал на охорону навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів сьогодні залишаються власні кошти підприємств та організацій. При цьому слід зазначити, що здійснення природоохоронних заходів також передбачає залучення значних обсягів інвестицій за рахунок різних джерел фінансування, включаючи як бюджетні кошти, так і кошти екологічних фондів, спеціальних інвестиційних фондів екологічного призначення, коштів зарубіжних інвесторів тощо.

Таким чином, у результаті дослідження встановлено, що сучасна система фінансування екологічної діяльності має певні недоліки, зокрема:

- низьку частку інвестицій у сферу охорони довкілля, яка не є фіксованою від обсягів ВВП країни;
- пріоритетне спрямування коштів на поточні витрати, а не на капітальні видатки;
- обмеження видатків у сферу охорони довкілля за рахунок бюджетних джерел та низька ефективність діючої системи екологічних фондів;
- скорочення частки капітальних інвестицій на охорону навколишнього середовища в загальних обсягах капітальних інвестицій;
- регіональна асиметрія і диспропорції в освоєнні інвестицій природоохоронного спрямування.

Тому, враховуючи обмеженість бюджетних коштів на охорону довкілля та головні недоліки сучасної системи фінансування екологічної діяльності, необхідно розробляти нетрадиційні позабюджетні ринкові джерела фінансування.

Перспективними напрямками залучення інвестицій у природоохоронну діяльність можуть бути, на наш погляд, повне реформування системи діючих екологічних фондів [4] та створення автономного, незалежного від держбюджету централізованого фінансування природоохоронної діяльності в особі Національного екологічного фонду як головної фінансової інституції в природоохоронній діяльності з метою мобілізації фінансових інвестицій для виконання значних за обсягами екологічних державних та регіональних програм, а також широке запровадження нових нетрадиційних позабюджетних джерел фінансування: екологічного лізингу та венчурного фінансування, які досі недостатньо відпрацьовані на економічному просторі України і носять дискусійний характер.

Термін “lease” в перекладі означає оренда і передбачає товарне кредитування, яке дає можливість мінімізації фінансових потоків щодо відновлення виробничих фондів. Лізингова угода, на відміну від кредиту, дозволяє розробити більш гнучку схему погашення лізингових зобов'язань. Досвід розвинених країн Західної Європи показує, що на частку лізингу може припадати до 30% нових інвестицій, а обсяг лізингових операцій у всьому світі, за даними Лондонської фінансової групи, у 1994 р. становив 356,4 млрд. дол. США [5, с. 30].

Відсутність відповідної законодавчої та інформаційної бази для вітчизняних та зарубіжних інвесторів, відпрацьованих оптимальних фінансових лізингових схем у сфері охорони довкілля, слабкий ринок вітчизняного кредитного капіталу стримують розвиток екологічного лізингу в Україні. Необхідно також зазначити, що рівень прямих зовнішніх інвестицій у природоохоронні проекти невизначений у зв'язку із відсутністю статистичних даних, проте, на думку експертів, він залишається низьким (порівняно з країнами Центральної Європи – близько 1,7 млрд. дол. США у 2004 р.) [6, с. 71].

Недостатньо дослідженим на українському економічному просторі досі є венчурне фінансування. Існує багато визначень цього поняття. У найбільш широкому розумінні, венчурне фінансування передбачає фінансування приватним капіталом проекту, прибуток від якого не може бути гарантованим. Термін *венчур* походить від англійського “venture”, що означає ризик, ризиковане починання або підприємство. Високі технології дають можливість країнам із т. зв. наздоганяючою економікою наблизитися у перспективі до розвинених держав. Так, наприклад, Нова Зеландія, де найбільш розвине у світі сільське господарство, залишається останньою серед передових країн світу за ВВП на душу населення, тоді як Сінгапур за рахунок високого рівня інноваційного венчурного бізнесу, що виконує місію створення кластерів високих технологій, знаходиться на одному рівні з ними [7, с. 329].

Разом з тим світовий досвід показує, що від проектів, які мають підвищений ризик, при їх успішній реалізації можна отримати максимальні прибутки. Загальновідомий факт, що перший венчурний фонд, сформований А. Роком у Америці в 1961 р., становив 5 млн. дол. США, із яких проінвестовано лише 3 млн., але результати діяльності фонду були просто вражаючі: прибутки досягли майже 90 млн. дол. США.

На думку міжнародних експертів, передбачається, що розвиток венчурного бізнесу в перспективі відбуватиметься за такими напрямками:

- технології безпеки в широкому значенні (особистої, інформаційної, корпоративної, державної тощо);
- нанотехнології;
- біотехнології [7, с. 329].

На наш погляд, в умовах України шляхом інноваційного розвитку може стати венчурне інвестування в екологічні технології, що доповнить експертну оцінку. Такий підхід можливий, оскільки:

- вітчизняна економіка значною мірою залежить від видобутку природних ресурсів за застарілими технологіями;
- сприятливі природно-кліматичні умови дадуть змогу в перспективі на основі венчурного інвестування розвивати, наприклад, рекреаційний і туристичний бізнес, агропромисловий комплекс тощо;
- існують значні обсяги тіншового капіталу і приватні особи, що володіють мільярдними статками, потенційно можуть вкладати свої інвестиції у венчурні проекти в сферу природокористування та охорони довкілля;
- діюча система фінансування, особливо діяльність екологічних фондів, є неефективною і потребує не лише вдосконалення, а й пошуку кардинально нових підходів і методів з погляду на міжнародний досвід у цій сфері та відповідно до ринкових умов і специфічних особливостей України.

Виходячи з цього, діючий механізм фінансування екологічної сфери, як і фінансування в цілому, необхідно вдосконалювати за такими напрямками:

- створення Національного екологічного фонду як головної позабюджетної фінансової інституції в природоохоронній діяльності з метою мобілізації фінансових інвестицій на пріоритетних напрямках екологічної політики та реформування діючої системи природоохоронних фондів;
- підвищення ролі бюджетів на регіональному та місцевому рівнях з метою координації і концентрації фінансових ресурсів для здійснення спільних природоохоронних програм і заходів;
- залучення нетрадиційних позабюджетних ринкових джерел фінансування інвестицій у природоохоронну діяльність (наприклад, екологічного лізингу та екологічного венчурного фінансування).

Таким чином, оптимізація фінансової діяльності у сфері охорони довкілля, пошук та запровадження нетрадиційних позабюджетних джерел фінансування природоохоронної діяльності є одним із вагомих чинників зменшення забруднення навколишнього середовища, збереження існуючих природних ресурсів та забезпечення сталого розвитку країни.

Література

1. Статистичний щорічник України за 2006 рік / Державний комітет статистики України. – К.: Консультант, 2007. – 551 с.
2. Лукьянчиков Н.Н., Потравный И.М. Экономика и организация природопользования. – М.: ЮНИТИ, 2007. – 591 с.
3. Статистичний збірник “Довкілля України” за 2006 рік / Державний комітет статистики України / За ред. Ю.М. Остапчука. – К., 2007. – 243 с.
4. Колмакова В.М. Оптимізація інвестиційної діяльності у сфері охорони довкілля // Продуктивні сили і регіональна економіка: Зб. наук. праць: у 2 ч. / РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – Ч. 2. – С. 180–185.
5. Довідник з питань економіки та фінансування природокористування і природоохоронної діяльності. – К.: Геопринт, 2000. – 412 с.
6. Обзор деятельности Государственного фонда охраны окружающей природной среды Украины. – Париж: ОЕСД (Организация экономического сотрудничества и развития), 2006. – 135 с.
7. Корчагин Ю.А., Маличенко И.П. Теория инвестиций. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 347 с.

УДК 502.33

І.М. ЛИЦУР
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України
О.М. КОЛОСОК
Національний аграрний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ

Термін *просторовий розвиток* (spatial development) утвердився в Європі, Канаді, а потім США на початку 70-х років ХХ ст., хоча використовувався ще з 30-х років (Округ Метрополії Торонто – Toronto Metropolitan Unit, сформований у 1934 р.). Це поняття має досить широкий зміст, проте відноситься до "великого простору" стратегічного. У сфері просторового розвитку відпрацьовуються конструктивність і оцінюється можливість реалізації практично всіх соціальних, економічних і політичних концепцій, інструментів і рішень.

Просторовий розвиток як фундаментальне явище, що визначає весь устрій діяльності людини і людства, породжений бурхливою урбанізацією, концентрацією економіки, політики, культурного життя, з одного боку, і обмеженістю (вичерпністю) природних ресурсів і створенням нових засобів комунікацій – з іншого. В його основі лежить взаємозалежність просторового і часового аспектів людського існування. Простір і час існують незалежно від людини, але наше завдання полягає в максимальному підпорядкуванні свого існування законам його розвитку і завдяки здатності мислити – переосмислити їх, облаштувати, спланувати і цілеспрямовано організувати відповідно до